

Олександра СТАСЮК

[Рец. на]: Вронська Т., Лисенко О. Тюремний мартиролог окупаційного режиму: написи на стінах нацистських казематів: науково-документальне видання. – Харків: Права людини, 2014. – 583 с.

Попри велику кількість праць, присвячених подіям Другої світової війни, реальне відтворення тогочасних подій все ще далеке від завершення. Тож поява кожного нового видання, що проливає світло на перебіг війни, взаємини воюючих сторін, складні та неоднозначні суспільно-політичні процеси на окупованих територіях тощо, викликає непідробний суспільний інтерес. Цікавість до зазначеної проблематики у сучасних українців підігривається війною на Сході України та непростими процесами формування національної пам'яті, які значною мірою залежать від усвідомлення подій сімдесятилітньої давнини. Особливу увагу викликає поява нових джерел, які вказують на нові аспекти проблеми або ж пояснюють дискусійні моменти. Зважаючи на це, науково-документальне видання, здійснене працівниками Інституту історії України НАН України Тамарою Вронською та Олександром Лисенком “Тюремний мартиролог окупаційного режиму: написи на стінах нацистських казематів” – не могло залишитися не поміченим і стало подією не лише в науковому, але й у суспільному житті країни.

В основу видання покладено документи ГДА СБУ та інших архівів, які вперше в українській та зарубіжній історіографії висвітлюють події минулої війни крізь призму написів в'язнів у тюремних камерах на окупованій території колишнього СРСР. Це унікальний за інформативністю та емоційною складовою комплекс джерел, майже не досліджений науковцями. Написи свого часу були ретельно скопійовані та задокументовані радянськими спецслужбами, адже чекісти дуже швидко зорієнтувалися у їх оперативній вартості. На жаль, далеко не всі документи із зібраними автографами в'язнів збереглися, однак виявленого матеріалу цілком досить для наукового аналізу проблеми.

Збірник складається з двох частин та ілюстративного додатку, який містить рідкісні фото тюремних написів, зафіксованих чекістами. Документальну частину збірника супроводжує великий за обсягом історичний нарис, у якому з'ясовано важливість досліджуваної проблематики, проаналізовано карально-репресивну систему нацистського окупаційного режиму, різні прояви терору стосовно місцевого населення, причини надмірної уваги органів НКВС до тюремних написів, мету та методи їх використання в оперативній роботі тощо.

До збірника увійшли написи, зроблені в тюрмах Білорусі, Прибалтики, Молдови, Росії, але найбільше уваги приділено вивченню тюремних написів на території України, де під час нацистської окупації функціонувало 86 великих і середніх тюрем. Копіювання написів тут здійснювалося згідно з наказом наркома внутрішніх справ УРСР В. Рясного № 006 “Про збирання документальних матеріалів Великої

Вітчизняної війни у районах УРСР, звільнених від німецько-фашистських загарбників” від 13 серпня 1943 р. та регламентувалося відповідними приписами союзних та республіканських управлінь НКВС. Потребу копіювання написів на тюремних стінах мотивували необхідністю ретельної фіксації злочинів нацистського режиму, проте працівники спецслужб використовували їх винятково для оперативних цілей, передовсім для виявлення людей, які співпрацювали з нацистами та були причетні до розгрому радянського підпілля, або ж належали до націоналістичних угруповань. Свідчення жорстокості окупантів щодо в’язнів, зафіксовані у написах, оперативники до уваги не брали. Також отримана інформація не використовувалася для встановлення долі осіб, яких після війни тисячами розшукували рідні.

Автори видання зробили велику роботу із систематизації тюремного мартиролога та його аналізу, адже написи є надзвичайно інформативним матеріалом. Окрім прізвищ, ув’язнені часто залишали свою адресу, вказували рік народження, причини арешту, час перебування у тюремній камері, дату розстрілу або звільнення та ін. Науковці вивчили особливості та способи фіксації епітафій, проаналізовано їх лексику і стилістику, охарактеризовано морально-психологічний стан бранців у момент перебування у в’язниці. Особливий інтерес для дослідників становили написи, які містять роздуми бранців про життя, оцінку їхніх політичних переконань, зворушливі слова прощання з рідними тощо. Вони дозволяють встановити віковий, національний, політичний, соціальний склад ув’язнених, виділивши кілька категорій жертв нацистів, відчути гнітючу атмосферу тюремних казематів, звідки мало хто діставався на волю. Аналізуючи поведінку приречених, історики зробили слушний, хоча й не бездоганний з наукової точки зору, висновок про те, що примирення людей різних політичних уподобань відбувалося саме у катівнях гестапо, де ідеологічні переконання переважно поступалися загальнолюдським цінностям.

Слід відзначити доступність викладу матеріалу і водночас науковість, системність дослідження, переконливість теоретичних узагальнень. Рецензоване наукове видання за своєю структурою та новизною методичних підходів має високу навчально-методичну та практичну цінність і є вагомим внеском у комплекс існуючої історичної літератури. Значно збагатили навчальний посібник Додатки, які є логічним і органічним продовженням основної частини дослідження.

Збірник, окрім наукового, має практичне значення, адже багато людей до сьогодні намагаються з’ясувати долю своїх рідних і близьких, які зникли в роки воєнних лихоліть. Оприлюднення тюремних написів може дати відповідь на багато запитань щодо долі людей або ж підказати напрямок пошуку інформації.

Характеризуючи функціонування нацистського та радянського окупаційних режимів з дещо несподіваного боку, видання вагомо доповнює історіографію періоду Другої світової війни та відкриває новий простір для досліджень.